

МЛАДИТЕ УЧЕНИ: МИСЛЕЩИ И КРЕАТИВНИ (драма в четири действия)

Статията има за цел да очертае основните проблеми, стоящи пред съвременния български млад учен. Текстът е разделен на няколко части, а подходът е исторически анализ. Първата част е посветена на статута на младия учен през епохата на държавния социализъм. Сред поставените акценти са генералното осмисляне на младостта и нуждата на идеологията от младите, различните статуси, подчинени на младостта; двойственото отношение на обществото към научните занимания изобщо. От една страна, те не са гледани като същинска работа, защото не включват значими физически усилия, а от друга са реализация, мечтана от родителите за своите деца.

Втората част е фокусирана върху отношенията между научна конвенция и партийна повеля – близка връзка, която постепенно преобръща стойностите на познанието. Макар да са изобретени коректно работещи механизми за научно-поколенческо възпроизводство, науката все повече се отдалечава от определението и функциите си. Младият учен и тук продължава да няма точно определен статус, обем от права и задължения, които го характеризират.

Третият епизод от текста прави опит да погледне зад случилото се след падането на социалистическия режим в България. С политическата система рухна и системата на научната публичност, а ученият остана зад кадър и извън дневния ред на обществото. Държавата продължи да плаща за наука, произвеждана в традиционните изследователски средища, но резултатите от изследванията не бяха използвани за нищо. Факт, който доведе до маргинализацията на научните занимания и намаляване на техния престиж. Те имат най-много и най-активни алтернативи за работно място. Това доведе до драстично падане на качеството на българската наука, тъй като науката започна да привлича кадри, за които научната работа е убежище, което им гарантира почти никакви задължения срещу почти никакво заплащане.

Ключови думи: история на мисленето на изследователската работа; хуманитаристика и идеология – млади учени; публичност на традиционните научни институции; динамика на престижа на академичната работа; обществото и употребата на научните резултати.

Действие първо: социалистическата наука и светлото бъдеще! Дайте да дадем то да се изкове!

Историкът има професионална деформация да търси всякога корени, фундаменти и невидими от неговата уникална позиция в настоящето основа-

ния на случващите се събития, които той обикновено издирва под камъните, сиреч – в миналото. Няма да направя изключение и ще започна изложението си по-назад във времето.

Подобно на всяка тоталитарна идеология, социализмът обръщаше нарочно внимание на младите – те не просто принадлежах на бъдещето, те бяха самото него. То на свой ред беше не какво да е, а светло! Ето защо идеологията беше изобретила множество нормативно официализирани и неформални младости. В науката, под лозунга за диктат на трудещите се маси, всички начеващи бяха „млади специалисти“ – позиция, в която те, принадлежащите към дефиниционното множество, пребиваваха с несъществени ограничения и също толкова „забележими“ привилегии, които не засягаха в принципност обема права и задължения, които имаше и един не дотам млад учен. „Млад специалист“, „млад ударник“, „млад животновъд“, ДКМС¹ и доста други видове младости от всякакви професионални и социални калибри – редицата от примери и в този редуциран вид илюстрира спекулативната комбинаторика на заетите да изковават с перата си-чукове идеологията, в която най-ценни бяха тези с потенциално най-дълъг биографичен дискурс, младите, фиксиращи с това едновременно и тяхната актуална не-съвсем-пълноценност поради лимитите на неопитността.

Институционалната рамка на държавата осигуряваше с променлив успех нужното за работата както на намиращия се в преддверието на академичната Светая Светих, така и на подвизавалия се там, врял и кипял опитен учен. Тя започваше това от самото начало, от началото на началата – докторската степен, наричана „аспирантура“² и свързана с понятието „кандидатска дисертация“, накрая на която беше поставено гордо звучащото „кандидат на науките“, сиреч – епистемологически узрял, за да прекрачи прага на Храма на знанието, проверен в нужния минимум академична еспертиза, но вече в свое собствено свещено качество. Е, имаше изключения, но те бяха грешка в рамките на допустимото по пътя към изграждане на светлото бъдеще. За тези изключения се вярваше: едно – че са математически пренебрежима величина, която не повлиява на общия пейзаж на знанието; и друго – че с напредването на социалистическия инженерен проект за ново общество това явление, остатък от миналото, ще изчезне напълно! Държавата си беше поръчала висше образование и наука, имаше ги!

„Учи, за да не работиш“ – гласи популярна (до битовизъм) сентенция от онова време, която, макар и излъчваща мирис, от който интелектуалният вкус би се отвратил, съдържа (а сякаш и продължава да съдържа) смислови кодове, които все още работят, макар и не по съвсем същия начин. Наистина, за пролетариите академичните занимания бяха блажено мързелуване

¹ Димитровски комунистически младежки съюз.

² Факт, който етимологически сочи същностната свързаност между науката и духовността, сиреч – производството на култура, на свой ред процес от ключова важност във всяка една тоталитарна система.

над купчини безмислени хартии, които по определение никого няма да хранят – схващане, достигнало като връх на наглостта до позиция да бъде част от пропагандното клише.

Справки – филма на Петър Василев „Баш майсторът“ (1973г.), в който работещият физически труд герой Баш Майстора си позволява при запознанството си с университетски преподавател (носещ многозначителното име Робеспьер Гълъбов), на чийто дом му предстои да извършва строителни работи, безпардонно да го зашлеви с въпроса: „Ти да не си от чантаджиите?“, визирайки носената от човека на перото и интелекта най-често чанта като материализация на идейната противотежест – усърдните, огрубели от труда тела на съградителите на светлото бъдеще на социализма, чийто сечива кожената чанта не можеше да побере. Пък и оксиморонът на случването на това съчетание би докарал естетически ступор дори и на най-разкрепостения изкуствовед.

Именно тези ежедневни, спонтанни критични на академичната ученост, след това я рекламираха пред не особено страстно участващите в процеса на собственото образование техни наследници, децата им. Пред тях научната сфера беше представяна като не-работене, тъй като работата в парадигмално конструираната действителност на социализма биваше или на строежа, в завода, или на полето, но никога – в лабораторията, още по-малко – в библиотеката или аудиторията.

Това луксозно паразитиране, както изглеждаше през семплата оптика на режима всяко мероприятие на разсъдъка, към същото него те не само, че вече не влагаха злостта на роба с цел да го сгромоляшат с работните си инструменти по Ницшеански, но тъкмо напротив! Видяли възможност да се възпроизведат отчасти бариерата, отделяща знанието и невежеството, те залагаха на светлото си бъдеще в генеалогична перспектива. В техните очи тази граница съвпаднаше напълно с предела, дялящ трудеца се (било от какъв вид) от хитрия наглец, усърдно зает с имитация на работа, която се заплаща като да е истинска работа, а именно – всеки труд „на бюро“.

Достатъчно беше младият аспирант полека да срича класиците на марксизма-ленинизма, да бъде достатъчно усилен в опитите си самостоятелно да прилага и доказва дълбоките аксиоми на диалектическия и исторически материализъм. А ако вземеше да прави и свои приноси в научното поле, използвайки средствата на единствено одобрената система от интелектуални средства, то той получаваше не само място в науката, но и беше гордо посочван на събранията на партийната младеж, на които по-срамежливите гледаха обляни в лицева руменина в земята, а по-самоуверените с монументално изражение, характерно за изображенията на другаря Георги Димитров на Лайпцигския процес, самохвално се пъчеха, за да бъдат забелязани и от седящите на най-задните редове.

Първият извод в тази насока би звучал приблизително така: първото поколение *homines novi* в градското, индустриализиращо се простран-

ство на Народна Република България радикално и безвъпросно не просто отхвърляха, а направо се нахвърляха върху интелектуалния си елит, сякаш подсъзнателно усетят на същите тези за полезността на знанието се изпаряваше в небитието. Напротив, от друга гледна точка отдаването на сладкото не-работене на учения биваше оценявано като атрактивна професионална дестинация за тези, преди които изборът на професия все още не се е състоял поради възрастови причини. В този модел на силна редукция на знанието имаше ценност.

Напротив! Тъй като беше мислено за сама-по-себе-си и по Хайдегериански сама-в-себе-си реалност, то, без да престава да бъде сфера на безмислено натрупващи се едни върху други букви, които (отгоре на това) генерират нови купчини графеми, без това съгласно традициите на ортодоксалния марксизъм да довежда до качествени изменения, имаше известна привлекателност. Затворена в и за себе си, науката имаше репутация, която в комбинация с вектора на бъдещето, сияещо почти като в стих на поет-символист, е по-скоро позитивна. Макар и не от гледна точка на самата нея като стойност, а от позицията на клишето, в което тя насилствено е напъхана, правещо я част от една вулгарна прагма, мотивирана от идеята за облекчено ежедневно оцеляване. Иначе казано, науката и академичните мероприятия се гледаха като начин за институционализирано лентяйстване срещу заплащане, но не какво да е, а престижно, тоест науката беше не просто нищо-не-правене, а съвършеното такова.

Макар следващите думи да съдържат опасно приближение до дидактизма, държа да е ясно, че устите на най-жестоките критици на социалистическата наука лесно биват поне притворени от няколко, но достатъчни факта: именно социалистическият период е времето, в което българин стъпи на Луната. Освен, че родният академичен ръст надхвърли границите на нашата планета, този факт бе особено значещ и за младите. Именно тогава онези, на които идеологическият механизъм залагаше, децата, все повече и повече започваха да мечтаят да бъдат Юрий Гагарин, а покрай него онези, които имаха стремеж към по-нестандартни кумири, се опитваха да премерят ръст с големите изобретатели, с хората на перото и изобщо – със създателите, каквито без всякакво съмнение има във всяка епоха.

От първите самостоятелни крачки до пенсионирането си отдаденият на процеса на измисляне на познавателни съдържания беше обдарен с възможностите, от които той имаше нужда, първа сред които и днес, а и преди два века, е осигуряването на академична публичност. От една страна редовният рекрут на кадри със здраво класово съзнание в университетите и БАН правеше възможна появата на диалогична среда в рамките на дадена наука или научно направление – била тя крива (а определена част от нея и не бе), формирана от по-скоро тесноумни, партийни единомишленици, примесени със завистливи некадърници (двата типа нагласи не задължително битуват в отделни тела), била тя въобразена от същата тази партия-държава, която е

поръчала висшето образование и науката, част от чийто въобразен свят са и учените глави на това време (но не всички – въвн от всякакво съмнение).

Погледнато от различен ъгъл, авторите, без да подлагаме на дискусия точно тук техните качества на автори, имаха привилегията поне няколко пъти в живота си да бъдат истински автори и да видят името си през стъкло и на титулна страница. За добро или лошо, при липсата на алтернатива, онези, споменатите по-горе обвинители на актуалното на своето поколение учени, които те безжалостно удрят с чуковете си, оставяйки ги болезнено голи, само по белега си „чантаджии“, те снабдяваха своите надежди за родово-биографично и идеологическо бъдеще с тези тъкмо трудове, били те понякога и откровени „трудове“. Тази елементарна до обидност за интелектуалеца логическа верига създаваше чрез пазара на книгата и такъв за наука, колкото и това понятие да не е употребимо без уговорки в условията на тежката, рестриктивна среда на тоталитарната политическа система.

Изглежда извън съмнение, че в очите на онези, които диктуваха правилата в държава и общество, академичният статус също не беше безпроблемен. Изнердени като политици от дълбините на селския живот, сторени „нещо“ (не питам какво е това нещо) именно от случилия се преврат на 9 септември 1944г., те бяха не по-малко причастни към идеята всичко „старо“ да бъде руинирано, тъй като по определение не отговаряше на потребите на новата идеология, а на първо място тук беше битието на онези, които нямаха потни чела и загрубели от физически труд крайници. В това определение лесно се разпознава и групата на учени и творци.

Унижението на интелектуалния труд, посадено в масовото съзнание, трябваше да бъде отгледано в нужната на властта форма, тъй като изплъзването му от контрола – беше крайно нежелателно. Науката беше един от универсалните начини за външнополитическа пропаганда. Постиженията на учените от социалистическите страни бяха употребявани като универсален отговор на твърденията на Запада за липса на свобода, за властови произвол и погазване на личното достойнство от страна на левия тоталитаризъм от съветски тип. Качествена наука можеше да бъде произведена само при наличие на предразполагащи условия, ето защо институциите, произвеждащи знание, бяха привиждани и като фабрики за „добър пример“, който работеше в пълно съгласие с лозунгите в предприятията: науката стоварваше идеологически юмрук в лицето на империализма, тя безпощадно се забиваше като гвоздей, поставен предварително там, където човекът е свършено безпомощен – в леглото. Хвърлена насреща като елемент от пропагандната реторика на режима, соц-науката обезсилваше дори свършено прицелената критика.

Ето защо тя бе изолирана от обществото и херметизирана в самата себе си. Делата на науката не бяха за всеки, ето защо наивно е очакването всеки да е в състояние да вникне в онова, което правят учените – така се отговаряше на спонтанно развихрилата се „злоба на роба“, настояваща на единствено физическата природа на труда. Оставена единствено в-себе-си, науката

трябваше също така да се възпроизвежда – вътре-в-себе-си. Обхватът на механизмите за генерационна подмяна на академичните кадри беше силно стеснен. Неговото действие беше ограничено само до средите на тези, които вече бяха част от системата. По този начин като условие пред желаещия научна кариера беше поставено не само сръчното боравене с класиците на маркс-ленинизма, но и склонността за поставяне в зависимост от сложили-те се непотистки и клиентелистки отношения. Първите кандидати за място в системата на науката бяха синовете и дъщерите на настоящите учени – биографичната свързаност изглеждаше, че гарантира безпроблемен рекрут на съответната група и усилена възможност за противостоене на друга група, формирана също на принципа на родовата обвързаност. Научните колегии прерастнаха в академични династии, които на места вече броят по три поколения представители³.

Веднъж изкривени, правилата изпълниха БАН и държавните университети с изследователи, лишени от креативност и откривателска дързост, в чиито изследвания храбро се заявяваха само истините, изковани от техните патрони и осветени от единствения източник на легитимност – партийната критика. От това най-силно пострадаха хуманитарните науки. Най-плътно обвързани с централизирано насочваната и поради това практически липсваща интерпретативност, те преднамерено бяха възпроизведени не в наличните талантливи млади, а в плахи послушници, добре вписващи се в средата, доминирана от клиентелистки свързаности.

В унисон с намаления кадрови капацитет и изпадането от регистрите на широката публичност, драстично бяха намалени и очакванията към науката. Практически тя продължи да фигурира, макар и инструментално, само върху скалата на политическото, тясно обвързана с пропагандните обязанности на партията-държава. Промени се и режима на говорене за научните резултати – смисъл вече правеха не само съществените постижения, повишаващи удобството на живеенето, а за жалонни бяха признати и посредствени академични изпълнения, възможно мислими в рамката на рекламата на тоталитарния режим сред неговите външнополитически противници.

На подобни скопени до дъно критерии отговаряха и тепърва постъпващите на научна работа – важно условие за тяхното кариерно израстване беше ялната демонстрация на отсъствие на амбиции. Младите задължително трябваше да дадат да се разбере, че са свършено подвластни на системата, която по своите си закони произвежда всекиго във всяка степен от академичната йерархия. Процес, в който личността не значеше нищо. Ученият беше не субект на своята изследователска работа, а обект на един тоталитарен ред,

³ В историческата наука пример в това отношение е фамилията медиевисти Ангелови. Започната от ортодоксалния марксист Димитър Ангелов, преподавател по история на Византия, преминала през професора по средновековна българска история Петър Ангелов, днес тя има последната си издънка в лицето на Владимир Ангелов – изследовател в секцията по средновековна история в Института за исторически изследвания, БАН.

който далеч надхвърляше него и всичко онова, което той беше в състояние да стори през живота си, колкото и малко или много да е то.

Един от механизмите за производство на престиж вътре в сферата на науката беше щедрото раздаване на наградни статуси, част от които бяха отделени нарочно за младите. Наградените обикновено не бяха спечелили конкурс, не бяха издигнати в условията на интелектуална конкуренция, а бяха предложени от звеното, в което са зачислени (университетска катедра или институтска секция), след това бяха утвърдени на събрание на по-числената структура, а накрая колективен орган беше гласувал всички номинирани да получат съответните призове. Те, разбира се, вън от академичните институции, не означаваша особено много. Ползата от тях беше по-скоро церемониална в рамките на учрежденията и апотропейна в широката рамка на обществото – чрез тях се създаваше и поддържаше илюзията, че науката наподобява религията, тя изисква пълна отдаденост, граничеща с обезличаването, за осъществяването – се грижеше отделна каста, наподобяваща жрецката, която работеше в храмове, наричани институти и университети, в които общуването се подчиняваше на строго пазени кодове, в наподобяващи сакрално знание, а излазът на учения извън неговата свещена публичност беше епифания, плод на прецизно извършени ритуални действия.

Академичните награди имаха и друг близък паралел – ордените, раздавани по различни важни годишнини на социалистическото движение, които трудещите се закичваха на реверите си в знак на обратната връзка – както те имат грижата за строежа на социализма, така управляващите отбелязваха заслугите им чрез някое и друго парче бляскав метал с представителни функции. Раздавани в големи количества⁴, тези белези за заслуги бързо девалвираха, превръщайки се в елемент от пропагандния кич⁵.

Действие второ: социалистическата наука и светлото бъдеще? Бунтът на чуковете⁶ (!).

Няма спор, че свръх възможността да бъдеш млад и да не работиш, защото твоята работа привидно няма вземане-даване с усилията на физическия труд, от благината да получиш и бохемски да споделиш с другарите по рвение към светлост на бъдещето хонорара от първата си публикувана книга можеха да се възползват и същите тези не-работещи, но дейно участващи в разполагането на светлините и тяхното коректно регулиране тъй, щото вне-

⁴ Моят дядо, който не доживя края на социализма, имаше връчени над десет ордена, връчени му за различни постижения.

⁵ Същият дядо Димитър, чието име нося, беше отдал на съхранение своите отличия не на кого да е, а на невръстния си внук, сиреч на мен, а аз, бидейки по-малък от 7 години, старателно ги подреждах сред детските си играчки.

⁶ Пропуснах да отбележа още в самото начало, че метафоричното заиграване с културната реалия „чук“ си позволих волно да „открадна“ не от Ницше, а от Александър Кьосев – вж. Кьосев, Ал. „С помощта на чук. Към критика на гилдийната идеология“ – в *Култура и критика*, ч. 4, *електронно издание*, ЕИ "LiterNet", Варна, Първо издание, 2004-2006 - <http://liternet.bg/publish4/akiossev/chuk.htm>

запното заслепително заблестяване след евокацията и пришествието на бъдещето да мине без жертви, по-надарените млади, чийто поглед е устремен към правилната истина, а писанията им я изтъкват по едновременно правилен и оригинален (който често беше „оригинален“) начин.

От дотук казаното следва да бъдат направени няколко основни заключения. На първо място – макар и критикувана още във времето на своята актуалност, държавната наука имаше среда и средства за развитие, гарантирани – преимуществено от изпълнената нормативна рамка, която поставяше интелектуално (или „интелектуално“) изпълними условия, съгласно които желаещият и отговарящ на зададените критерии да се озове работещ в научна институция. Критерии, определени със значещи документи, възпиращи първичния социален хаос на вратите на академичните топоси. Сиреч – естественото възпроизводство на научните направления, макар тук да съм принуден за втори път да не отварям дума за качеството на тяхната работа, е осигурено.

Казано по различен начин – подходът на коректното дефиниране (защото за своето време той е бил точно такъв) натиска прекъсвача и затваря електрическата верига на разпознаването, но не за да светне светлината на губещото се в мъглата на държавната пропаганда светло бъдеще, а за да потекат по нея в началото човешки потенциали. Ето как образователно-научната сфера получава своето условие, без което не може – непрекъснатост на професионалната редица, защото тъкмо цикълът на индивидуалната биография е единицата, посредством която се измерва дължината на такта на академичния темпорален ход. Това ми дава основание тук да си послужи с понятието „традиция“.

На свой ред сигурността и стабилността (разбирани от най-ниското ниво на битовия ракурс до почти гарантирания обществен авторитет) като основни характеристики на традицията представляват факторите, водещи системата до пробив. В нея проникват – било по случайност или не – и интелектуални фигури, чиито гласове откриват темата за качеството на академичната стока. Хората на същинския академичен труд не се побират в рамка, а всички те – в единствена такава – съвсем не. Самоочевидно е обстоятелството, че фигурите от този тип са обречени да бъдат малцинство не само в епохата на тоталитаризма. Чрез тях обаче започва първото усъмняване в правилността на методите за правене на наука, а това води до началото на процеса на преосмисляне на заложената от супериора не само на науката регламент. В него без разтърсващи мъчнотии се намират не само идеологически пробойни, но и начини те да бъдат ловко оползотворени, а системата – сърчно манипулирана под прозрачната повърхност, на която като лозунги стоят все още припознаваните и споделяни от институцията-възложител канонотворчески съждения.

Системата в очите на свои личностни елементи постепенно се обърна срещу самата себе си, за да я доведе тази метаморфоза до противоположност

на дефинитивно заложеното – идеално състояние. Тъкмо млади бяха онези, влягли се като аспиранти и асистенти във все още функциониращата цялост на образованието и науката. Насочили ударите на своите вече рационални чукове не към полето на знанието, а към неговата идеологическа черупка и провокирани от кухото ѝ изкънтяване, именно те, младите, къде с усилна работа, къде – със здравословен сарказъм, я обърнаха с главата надолу, доказвайки нейната съмнителна ефективност... всъщност – безсъмнителна не-ефективност.

Тези процеси на отхлабване на нормативната хватка и разлагане на идеологическите принципи на науката започнаха да се усещат особено силно през 80-те години, тъй като изпадналата в криза социалистическа държава влагаше намаляващата си енергия в други сфери – факт, който даде частична свобода на хората на перото и ума. За да бъде максимално прецизен, ще споделя, че тенденции към „размразяване“ и поява на възможности за производство на хуманитаристика във от маркс-лениската щампа могат да бъдат регистрирани още в късните 60-те години, макар техни носители да бяха хора, намиращи се в близки отношения с властта.

„Новото младо поколение“ в науката не даваше пет пари за призове и класации в науката – там се изявяваха политически коректните, добре институционализирани, които във от рамката на държавно дирижираната наука бяха съвършено неразпознаваеми. Навярно няма да бъде пресилено да заявя, че на места из академичните средища се образуваха (формални или не) групи от алтернативно мислещи, които често пъти бяха мотивирани тъкмо от непримиримостта си към статуквото и неговите носители.

Действие трето: младите учени в епохата на антиутопите. Инструментите са същите.

Третият епизод от четриактовата драма, която представлява моят замисъл, започва без капка носталгия към вече отминалите действия. Макар само с цел допълнителен контрол върху интерпретативното отзвучаване на настоящия текст ще отбележа, че примитивната, наивистична радост, насочена към система, чийто обхват по дефиниция не съвпада със своя обект и не проявява гъвкавост да бъде пре моделирана според естеството му не заслужава да бъде считана за повече от дял от историческия опит на човечеството.

Да, ключовата дума тук е „система“ и нея следва да подчертаем с дебела, червена линия! Защото фалстартът на светлото бъдеще докара на всички систематично мислещи не ситуация на академичен уют и сигурност на фона на вече действащо множество от скачени съдове, които формират образователно-научната система. Вместо това всички те бяха принудени да останат само с червеното подчертаване, и то – при хронична липса на светлина, защото предстоящото се беше трансфигурирало от светло, та чак искрящо, в само крещящо.

Логично първата вълна отнесе държавните пипала от множество сфери на обществения живот, една от които беше познавателната. Казано максимално ди-

ректно, изведнџ сврџхинституционализираноста катастрофира, за да се превърне в своята противоположност, в липса на институционалност. Озовали се без институция, която да ги управлява, младите първи усетиха ущърбността на новото академично битие. Не само защото техните възнаграждения като заемащи най-ниския сегмент в професионалната йерархия бяха най-малки. Не и поради сублимиралия обществен престиж на научните занимания. Още по-малко верни бяха отпразнените им обвинения, че са млади и не знаят какво си причиняват, че вярната стратегия не е спасението поединично, а застиването в познатата от соц-реализма поза на монументално достойнство, за която никои вече не даваше пет пари. Не, не и не! Поради всички прежде споделени мъчнотии, които обаче, забъркани в коктейл, дават като краен резултат несигурността.

Всекиму е аксиоматично ясно, че най-крайните и енергийно най-автомни елементи от дадена физична система най-лесно се отделят. Младите асистенти и научни сътрудници си тръгнаха първи, освен поради прежде маркираните основания, и поради факта, че сцеплението с групата на личността в общия случай е правопрпорционално на фактора време, с което искаме да кажа, че новопостъпилите са най-слабо идентифицирани със средата, ето защо и най-лесно затварят вратата след себе си.

Не, реално дори липсата на сигурност, която в този случай беше слязла до равнищата на ежедневната битност, към която дори и най-абстрактният ум не е непричастен, не беше голямата причина университети и Академия да започнат да се обезселяват от млади учени. Крахът на социалистическия експеримент повлече след себе си всички, изнамерени по него време, идеологически обогрени концепти, обслужващи режима специфично. Един от тях беше младостта, гроздовидно претоварена с конотации и разрастнала се в разни видове младости, които се изпариха в миг, заедно с ценностите, от чиято далеч не безсъмнителна аксиоматика бяха порастнали преди това.

С други думи – на мястото на старата и безспорно неадекватна система останаха само собствените – фрагменти, останали от ударите на чуковете на богоборчески отреклите се от комфорта на битието в розовия облак от обещания за светло бъдеще. Новото начало – трафарет от идеологическата платформа на новонастанилите се на първите места в държавата, на свой ред беше отложено за неопределено време. На мястото на стария регламент нов не се състоя, макар хоризонтът на очакване към него отдавна да мина точката на своето изкипяване. В момента всички сме свидетели не на формиращ се във възходяща перспектива групов интерес, а на херметизиращи се и травматично вторачени в себе си субективни вери. Както знаем поне от Кант насам, вярата започва там, където свършват основанията на разумно проникване и достигане на логично организирано познание. Високата цел да бъдат привлечени талантливите, за да бъде в състояние университетът да се поддържа във високите равнища на модата в образованието и науката, постепенно загуби етическите и естетическите си съдържания, за да започне бездната на аватистичния хаос да поглъща и епистемологичните му фундаменти.

Това затвори вратите към научна кариера на рационално нагласените млади хора. Осмислено с различен акцент, за тях просто нямаше и продължава да няма шанс – попадането в какъвто и да било надличностен контекст предполага самият той на първо място да съществува, а как биха могли да бъдат открити младите учени на картата на университета, ако не според обективно описание, произтичащо от норматив?! Такъв именно липсва! Прибавянето на предикат към индивидуланата идентичност предполага неговата яснота за реципиента, а каква би могла да бъде тя при положение, че липсва маркер, чрез който по утвърдения логически път да се започне от акта на разпознаването на елементарните кодове?

Ако за миг се отърсим от абсурдисткото звучене на парадоксите в българската наука, доведени преднамерено до крайност, то нейната непривлекателност се дължи и на чисто прагматичната причина, свързана с безпрецедентно ниското заплащане, което за младите беше безпощадно ниско, слизащо под прага на ежедневното съществуване.

Академичните центрове съхраниха старите механизми за кадрово възпроизвеждане – приемаха се само „приемливи“, сиреч достатъчно послушни, хора със смазана лична воля, откъснати от личността си и превърнати в обекти, с които държателите на високите научни титли си служеха в ситуации, когато трябваше да бъде осъществен вот и да бъде поделен властови ресурс. Важно е да се отбележи, че в условията на свободен пазар на труда продължаващите традиции на непотистки отношения и интригантски клиентелизъм биват пробивани мъчно, а още по-затруднено е попадането на задълбочено мислещите млади, обучени в аналитичност и критичен дух, в научните среди – всички възможни входове са строго охранявани отвътре, а паролата, която отваря вратата, е или генетическа връзка, или безпределно послушание към прекия началник, подправено с безпрекословно подчинение на „големия шеф“. Това доведе до още по-драстично падане на качеството на българската наука, тъй като тя днес тя е в състояние да привлича кадри, за които научната работа е убежище, което им гарантира почти никакви задължения срещу почти никакво заплащане.

Трябва обаче да признаем, че дори и да приемем за валидна хипотезата, че начеващите научна кариера притежават изследователска интуиция и не са възпрепятствани да я използват, не определят пейзажа на науката у нас. В очите на обществото БАН и университетите представляват социалистически остатъци, през които изтича част от и без друго оскъдните обществени финанси. Обществената нагласа към избора на научното поприще за професия на младите стана същото нищо, а какво да го правим нищото, освен да му се надсмеем за това, че е нищо⁷?! На мястото на предишното ситуативно-двуходно отношение към академичността и познанието се озова аморфното от-

⁷ Макар че в случая крайността на хумора е заплашена да се превърне в своята огледална противоположност – безнадеждната мъка, преминавайки някъде вероятно и през истеричния кикот – сигурен знак за наднорменото ниво на патология в системата като цяло.

рицание от типа „не знам как е, но не е така“, най-често привиждано вечер в пречупеното отражение на собствения лик в стъклото на бутилката с течност с градусова мярка. Ето защо социологически опити за измерване на мотивациите сред младите посочват, че няма намиращ се пред избор на професия българин, току-взел диплома за висше образование в десница, който да има за свой пример ректора на Софийския университет или някой от емблематичните учени, чието име представлява различим етап от историята на даден дял от науката – та нали комшията едва има осми клас завършен, а кара кола, струваща всички стипендии, заплати и премии на човека на интелекта – от скромен и никому неизвестен докторант до академик, умножени по няколко (десетки, стотици...)?!

Успоредно с това държавата, макар формално вече извън ролята на поръчител и инвеститор на образование и наука, от една страна продължава да има нужда от човешки потенциал, за да не спира тъкмо от тази позиция да се намесва в работата на образователно-научните институции. Този път не на принципа „работа срещу финансиране“, а в съгласие със същото онова нищо, което вече бе разкрито по-горе. Няма модерна държава, в която да липсва държавно образование и държавно финансирана наука. Втората част на това съждение е основанието именно за вмешателството, което бегло маркирах. В какво се състои самото то? – Броят на студентите-бакалаври е държавно задаван до определено число във всяка специалност, а в студентските книжки на всички фигурира печат, в който се чете надпис „държавна поръчка“.

Логично изниква питането има ли защо тези носители на дипломи за различни специалности да бъдат дефинирани по брой при положение, че този опит за въвеждане на регламент няма никакви практически следствия за обектите в аспекта на тяхното професионално осъществяване. Същото важи и за числото магистри, които отново са поръчани, но в заведение, в което неплащането на сметката не се наказва, защото няма информация кой е изконсумирал поръчаното, а и качеството на обслужването е повече от проблемно, макар на никого да не му пука от това. Скандалът става пълен, когато към тази бройка прибавим и докторите, от които държавата също има нужда, но за нищо. Вън от дебата млади учени ли са докторантите следва да се премине и през факта, че в последните години докторантурата в унисон с обезценяването на образоваността и знанието също се озова някъде на дъното на Мариянската падина на ценностите. Следователно няма нищо ненормално в това, че напоследък поръчаните от държавата кандидати за докторска степен и реално преминалите прага на университетите като такива се различава в пъти⁸.

Държавният норматив във висшето образование – напук на новопоявилите се идеи за либерализация на пазара на знание – остана до такава

⁸ Един личен пример – когато аз кандидатствах за докторантура, в Катедрата по история на Византия и балканските народи на Историческия факултет на СУ имаше три места, за които се състезаваха два броя, а накрая само един от индивидуалните планове се озова в ръцете на стопанин.

степен всеобхващащ, че централно определен е и максималният размер на таксите за обучение, възлизащи на процент от изчислената от чиновниците финансова издръжка на студент за година. Бъде ли тя намалена от същите тези съвестни държавни лъвове на бюра, спадат и преките приходи на държавните висши училища, предоставени на базата на приетите студенти, но редуцирана се оказва и цената на университетските лекции и семинари за самите студенти, защото намалената стойност на въпросната издръжка влиза два пъти в сметката – един път пряко и още веднъж косвено.

На този фон частните субекти на пазара за висшето образование, които се препитават най-вече от семестриални такси, са свършено освободени от подобни „либерални“ правила. Те вземат толкова, за колкото биха се намерили платежоспособни (клиенти). Разбира се, че университетът има социална мисия, която често не може да бъде измерена в материален, твърд еквивалент! Разбира се, че частно и държавно висше образование следва да бъдат равно причастни към този принцип! Поръчващата държава обаче някъде успява да наложи своите правила, наричани гордо „честни“, правейки го по начин, наследен от миналото, а именно: за сметка на част от системата, преднамерено припозната като „различна“, сиреч – част от новите правила на свободния пазар. И ако това не е кентаврически двоен стандарт, то тук бих признал опита си за назоваване на това явление като личен провал!

Черешката на тортата от липса на нормирана идентичност, маркираща младия учен, допълнена от минимизирания социален образ, представлява отсъствието на публичност на науката въобще или наличието на деформирана такава. Краят на мегаиздателствата на соц-епохата донесе повея на лелеяната свобода, която обаче, подобно на всичко ново, в светкавична динамика и неописуема еуфория, взе своите жертви. Страдащият от хронична анемия пазар на академично четиво на практика изчезна. Потъналите в прах плодове на нечии рационални усилия, били те достойна храна за интелектуалния глад на съвременната четяща публика или не, постепенно потънаха в небитието, а на тяхно място се появи квазинаучна продукция, даваща познание, по-скоро полезно като методологическа рамка за готварска книга, нежели – за текст, след чието прочитане възприелият го би могъл да обогати познавателната почва на ума си, приучавайки го към изобретяване на нови начини за гледане на света и отвъд него⁹.

В среда на познавателен вакуум не е въвн от очакванията да се настани познанието от перспективен тип, интелектуалното проникване и – както е казал Ерих Фром – не битийно срастващото с носителя си, а знанието като чисто притежание, тържеството на готовите решения. Мълниеносно бързо ориентиралата се турбофолк-наука тикна пръст в лицето на намиращата се в

⁹ Пример в това отношение е изтласкването на академичния разказ за историята в тъмните социални полета – вж. Атанасов, Д. (2011). „Академичният разказ срещу чалгата и деконструкцията“, под печат. Текстът е досъпен на адрес: <http://dimitaratanassov.wordpress.com/2011/06/23/acad-deconst-chalga/>

институционална криза и липса на публичност академична наука и успя да я додискредитира в очите на тези, от които се очаква тепърва да избират своето професионално поле – младите хора. С това тяхното присъствие в научните локуси стана почти физически болезнено – използвам съвсем умишлено дефиницията на Блез Паскал за човешката липса като частен, но травматичен случай на наличието. В ситуация, в която потенциалната публика, колкото и тънък слой от обществото да е тя, е заинтригувана не от научната култура на диалога, а от готовите решения, също както предпочита да хапне на крак в заведение за бързо хранене, а не храна от домашната кухня, където да изпита целия букет от наслади, затворени между приготвянето и консумцията, циркулиращото знание също сменя своите параметри – то се макдоналдсизира. Ефект не само на напредващата глобализация, появил се у нас далеч преди първите нейни симптоми да бъдат налични за емпирично наблюдение.

Непримирим парадокс е, че понякога именно младите учени биват призовани от своите учители да оглавят със свежите си и изобретателни умове битката срещу академичния поп-фолк. Защо? – Такъв един акт на челно сблъскване с чука на авторитет (да, на „авторитет“) се оказва, че няма никакво отношение към възходящата крива на кариерното развитие, а просто допълва дефицитите в социалния образ на младия учен – в миг той се оказва под прицела на цяла кохорта драскачи, чието перо върви по-бързо от мисълта, подгонено от звъна на сребърниците, и неизменно крачещите в почти интимна близост зад тях легиони от техни последователи. Едните, движени от чистата вяра, а другите – вярващи в силата на финикийските знаци, бързо доказват, че всеки опит за посочване на фалшивите тонове в техните произведения води дори до смяна на силата на аргументите с доводите на силата. А там цивилизованите наслагвания от последните три хиляди и петстотин години културна история на Европа се оказват съвършено неизползваеми.

На фона на тази сковаваща криза, от която като единствен изход се привижда антиутопичното Ницшеанско всеразрушение, българските академични средища от консервативен тип постоаянстват в усилията си да изнедрят някакъв престиж за вътрешна употреба, който изглежда по-скоро като залъгване на глада за самочувствие на българския учен. Ритуалното раздаване на награди за несъществуващи постижения продължава. Носителите на призове, както може лесно да се предположи, са хора с никаква видимост извън сградата, в която работят. Легитимност, която повтаряше вече провалилия се модел на пълно затваряне на научната работа и високомерно пренебрежение към гласа на обществените очаквания. Ако не за високи научни резултати, то поне за коректен отчет, показващ как точно са прахосани държавните средства, дадени на научните институции като субсидия.

Нараства броят на наградените – само в БАН за последните няколко години той почти се е удвоил, а начините за избиране на най-достоините остават болезнено познатите – номинира първо ръководителят на секцията, неговата позиция бива подкрепена от по-висшия шеф, а накрая Общото съ-

бране на Академията вписва всички предложени кандидати за слава в списък, който бива гласуван наведнъж. На фона на набиращото мощ проектно финализиране, основано на конкурентно начало, този механизъм изглежда съвършено неадекватен. Той продължава да демотивира активните, избутвайки в авангарда на науката предните отряди на малки и големи ръководители. Важно е да се отбележи, че този академичен авангард също служи само за вътрешна употреба – той няма излаз в широките регистри на публичността, поради което и легитимността, произведена от него, служи само на дребнавите домогвания до властови позиции в самите институти. Борби, в които вотът и реториките на младите са особено важни, но не с оглед налагане на нов модел на правене, а с цел допълнително стабилизиране на вече създаденото статукво.

Тук също аналогията с държавно значимите отличия също е сякаш най-близка. Достатъчно е да бъде споделен фактът, че в последното десетилетие високата чест да бъдат наградени от президента на Република България с ордени не само бяха оказани на съмнителни обществени фигури¹⁰ и на откровени престъпници¹¹, но някои от тях публично ги отказаха. Обстоятелство, което фиксира дъното на девалвацията на знаците за изключителен принос в развитието на обществото.

Действие четвърто: „В бъдещето тъмно той гледаше ясно...“ С чук в ръка?

Двата експеримента, проведени дотук: единият – на държавно свръхучастие с оглед създаване на здрави сили, ангажирани с мистичното раждане на светлото, но оказало се по-скоро неясно, бъдеще, доказва следното: първо – идеологическата, тоталитарна държава продуцира преимуществено безсъмнителна в своята идеологизираност наука, която наука в даден исторически момент започва да се трансформира първо в квазиидеологическа, за да стане псевдоидеологическа, а накрая – видимо идейно коректна, но по същината си антиидеологическа, анти „тази“ идеология, проблематизирайки динамично собствените си основания. Вторият опит, резюмиран във формулата „несръчна намеса срещу мизерно финансиране в условията на институционален колапс, криза на научната идентификация и публичност, въпиющо неравенство между различните научни субекти“ е видимо също толкова неефикасна – държавният чиновник не знае и няма нужда да знае какви са необходимостите на образователно-научната сфера и на обществото от знаещи хора, не проумява механизмите на функциониране на академичната

¹⁰ През 2004г. орден „Стара планина“ бе връчен на председателя на етническата партия ДПС Ахмед Доган. Три месеца по-късно той го върна обратно на президента – вж. <http://www.segabg.com/article.php?issueid=1235§ionid=1&id=00001>. В същата година с отличието е увенчан и Васил Мръчков, главен прокурор на Република България по време на срамната кампания по смяна на имената на българските турци.

¹¹ 2008 е годината, в която със „Стара планина“ беше окичен и Тодор Батков – адвокат и собственик на футболен клуб, имащ повече от съмнителен бизнес.

общност, поради което и не си дава зор да направи така, штоо елементите от системата да бџдат приведени в състояние на взаимодействие, сиреч – да съществува система изобщо.

Без да бџдат изпълнени тези условия сме обречени като Диоген да обикаляме със интелектуална свещ в рџка, търсейки младия учен, който потискащо няма и няма да се появява. От подобна позиция този текст, както изглежда, този текст не без право би могџл да носи заглавието: „Университетџт и розовите слонове“.

Не, за жалост няма хепиенд, макар българските млади учени да имат остра нужда от солидно запълнена академична перспектива. Не би било нелогична интуицията, че тџкмо този ход би дал началото на процеса на постигане на груповата идентичност на учения и на частния случай на младия учен – основа, от която очаквано би порастнала нова дефиниция за учения като цяло, в която няма блеещи из гџнките на битието нахалници и истински изследователи, произвеждащи всеки ден поне по два нови вида лютеница и македонска наденица – продуктите, с които гордо ще се възправим срещу световния глад!

Едно – щастливият край няма да се състои тук и сега в условното пространство на текста, защото все още не е намерен кодџт, който отключва формулата на всеобщото щастие, и друго – поради простия факт, че обикновено този художествен похват е инструмент за спасяване на некачествена продукция, правена от слаб режисьор и непохватни актьори. А ние вярваме, че тези на все още неявените млади учени са мощни – до един при това! Без да се отказваме да бџдем една идея по-щастливи, макар институционалната щастливост да е поредната грандиозна безмислица, която често застава на мястото на институционалната осигуреност, правейки последната да изглежда смешна дори пред погледите на най-пламенните фидеисти.

Завършвам по този почти оптимистичен начин, тџй като често чуваниите идеи за всеобщо руниране и въздигане отново на интелектуалната инфраструктура, наред с политическата, силно се доближават до апелите към усилване на правомощията на властта-принуда, защото само чрез нея един такџв проект би бил осъществим. Няма съмнение, че ход като този по-скоро реставрира онези норми, според които ученият, а и личността изобщо, представлява не субект на собствените си дела, който е всякога на разположение на себе си в цялост, а обект, инструмент, с който дадена идеологическа машина си служи с оглед постигането на цел, която често пџти е тџврде далеч от интереса за умножаване на богатата и подобряване на живота на хората. Последното, както и да го гледаме, е една от възможните формулировки, улавящи целеположеността на науката.

Dimitar V. Atanassov

YOUNG RESEARCHERS: RATIONAL AND CREATIVE

Summary: The article is aimed to define the basic set of problems, encountered by the Bulgarian young researcher nowadays. The text is divided in four parts. The main method applied is historical analysis. The first part is dedicated to the status of the young researcher in the period of the state socialism in Bulgaria. The basic accents here are the following: the general frame of thinking the youth and the need of the ideology for the young people; the different privileges, invented to encourage the various activities of young people; the binary attitude of the society towards the scientific work. It is regarded as virtual work and it is a job, which parents dreamt for their children at the same time.

The second part is focused on the relation between the conventions of the scientific research and the socialist party command. This close relation caused the decay of the values of the knowledge. There are working mechanisms for generation shift, but the process of knowledge producing is more and more forced out of its definitions and functions. The young researcher still doesn't have precisely framed status, rights and obligations, characterizing it.

The third episode of the text makes an effort to analyse the events, took place after the fall of the socialist regime in Bulgaria. The political system collapsed and the system of the publicity in the sphere of sciences followed it. But, the state went on paying for the research works, now using the results for nothing. This fact led to decline of the prestige of the intellectual work in general. The situation described reflected first the young people in the knowledge production centres. They have actual possibilities to be employed elsewhere, out of the universities and academies, that's why the quality of the last-generation staff fell down dramatically. The job of the young researcher remained in the corrupt role of social shelter, guaranteeing almost no obligations for almost no salary, paid to the people with almost no proper intellectual potentials.

Key words: history of thinking the research work; humanities and ideology; publicity of the traditional academic institutions; corruption in the academic system; dynamics of the prestige of the academic work; society and use of research results.